

מבט על, גיליון 1183, 1 ביולי 2019

מוחמד מורסי: שהיד או בוגד?

אורית פרלוב ואופיר וינטר

התגובות במצרים למותו של מוחמד מורסי, הדגימו את הקיטוב שעודנו שורר במדינה בפרט ובמזרח התיכון בכלל בחלוף שש שנים מהדחתו. בעוד שמשטרו של עבד אל-פתאח א-סיסי ביקש לגמד את מותו, תומכי האחים המוסלמים במצרים הפגינו נוכחות ברשתות החברתיות וביקשו לתעל את האירוע לחיזוק השפעתם. במבחן התוצאה הצליח המשטר להכיל את האירוע הנפיץ. בד בבד, השיח הפרו-אסלאמיסטי ברשתות החברתיות - על אף שלא היתרגם לפעולות רחבות בשטח - מהווה תזכורת לכך שהאחים המוסלמים עודם מייצגים חלק לא מבוטל בדעת הקהל המצרית. ישראל הרשמית מצידה נהגה נכון כאשר לא התייחסה למות מורסי. בה בעת, מובן כי חיזוק השלום הישראלי-מצרי ובתקווה גם קידום התקרבות בין העמים מותנים בין היתר בהחלשת כוחות אסלאם רדיקליים, ובראשם האחים המוסלמים, ובהתחזקותם של כוחות פוליטיים ואזרחיים פרגמטיים וליברליים על חשבונם.

חודש יוני היה החודש בו נבחר מוחמד מורסי לנשיאות מצרים (2012), הודח מכס השלטון (2013) ומת (2019). מורסי, מהנדס במקצועו, היה ברירת המחדל של תנועת האחים המוסלמים אחרי פסילת המועמד הטבעי, ח'יירת א-שאטר. הוא הגיע לסיבוב השני והמכריע של הבחירות לנשיאות מול אחמד שפיק, ראש ממשלתו האחרון של הנשיא חוסני מובארכ, אשר זוהה עם הממסד הישן. רבים מתומכי מהפכת ה-25 בינואר 2011 הצביעו למורסי בתקווה לשינוי, לאו דווקא מתוך תמיכה אידאולוגית בתנועתו. הוא מינה את עבד אל-פתאח א-סיסי ומוחמד אבראהים לתפקידיהם, כשרי ההגנה והפנים, לפני שהשניים נענו לקריאות להדחתו. יש במצרים הסבורים כי הוא היה האיש הלא נכון בנקודת הזמן הקריטית, כשהמדינה הייתה זקוקה למנהיג שינווט את דרכה משלטון סמכותני לדמוקרטיה.

שלושה סעיפי אישום עמדו נגד מורסי, בגינם ריצה את מאסרו: עשרים שנות מאסר על העימותים מחוץ לארמון אל-אתחאדיה, 25 שנות מאסר על העברת מידע מסווג לקטר ושלוש שנות מאסר על פגיעה בכבוד בית המשפט. בנוסף התנהלו נגדו שני משפטים פתוחים, בהם הואשם בריגול לטובת חמאס ובמעורבות בבריחה מכלא ואדי אל-נטרון. בשש שנות כליאתו הורשו בני משפחתו לבקר שלוש פעמים. הוא חלה בסוכרת, לטענת מקורביו לא קיבל טיפול תרופתי ראוי, ולבסוף - לפי הודעת התובע הכללי - מת מהתקף לב במהלך שימוע במשפטו. מורסי, שנבחר ברוב של 51.73 אחוזים, למעלה מ-13 מיליון מצרים, נקבר באישון לילה בליווי אחדים מבני משפחתו בלבד.

התגובות למותו של מורסי הדגימו את הקיטוב שעודנו שורר במצרים ובאזור בחלוף שש שנים מהדחתו. בעוד שמשטרו של א-סיסי ביקש לגמד את האירוע והעיתונות המצרית הממסדית הסתפקה בדיווחים לקוניים על כך בעמודיה הפנימיים, תומכי האחים המוסלמים הגולים מחוץ למצרים הפגינו נוכחות ברשתות החברתיות וביקשו לתעל את האירוע לחיזוק השפעתם. הפולמוס

שהתפתח בעקבות מות מורסי בין הכוחות הפוליטיים והציבוריים המתחרים בדעת הקהל המצרית ובין המחנות האזוריים הפרו-אסלאמיסטי לפרגמטי, התמקד בהיבטים הבאים:

1. **נשיא לגיטימי או בוגד:** רבים ברשתות החברתיות הדגישו את היותו של מורסי נשיא ראשון ואחרון שנבחר באופן דמוקרטי במצרים. מותו הציף בחלק מציבור הגולשים רגשות נוסטלגיים לתקופת נשיאותו. כמה מיריבי 'האחים' אף ראו בלכתו סמל למהפכה הפוליטית שהכזיבה. מנגד, מאמרים ופרשנויות בעיתונות המצרית הממסדית כפרו בתיאורו של מורסי כ"נשיא לשעבר" והציגוהו כמנהיג של תנועה שפעלה - ועודנה פועלת - בשם אינטרסים כיתתיים מצומצמים ובמטרה לחתור תחת האתוס של מדינת הלאום המצרית. דברי אבל וניחומים שהביעו תנועות סלפיות-ג'יהאדיות בעקבות מותו הובאו כראייה לזיקה של מורסי ותנועתו לטרור וכחיזוק לכך שאינו ראוי להספד רשמי. "אם בחרת להיות עם המולדת, הרי שהמולדת תתאבל עליך", הסביר מוחמד אמין בטורו ביומן הפרו-ממסדי 'אל-מצרי אל-יום', "ואם בחרת להיות עם תנועת [האחים המוסלמים], הרי שהתנועה תתאבל עליך".

2. **רצח או מוות טבעי:** האחים המוסלמים ותומכיהם העלו בהצהרותיהם הרשמיות קונספירציה לפיה מורסי נרצח ולא מת כתוצאה מהתקף לב. העובדה שהשלטונות לא אפשרו לגורם המקובל על 'האחים' לראות את הגופה או לבצע בה ניתוח שלאחר המוות, הובאה כתימוכין לנרטיב שהפך את מורסי ממת "רגיל" לשהיד "קדוש", שמסר את נפשו במאבק דתי. עוד נטען מצד גולשים ברשת כי מניעה במזיד של טיפול רפואי הולם הביאה למותו של מורסי, אף אם לא במישרין. דוברי המשטר, מצדם, דחו את הקונספירציות כניסיון של האחים המוסלמים לסחור במותו למטרותיהם הפוליטיות. להגנתם טענו כי מורסי נפטר בפומבי ולא במחשכים, וכי רשויות המדינה נהגו בהגינות ובשקיפות בחקירת מותו ובהבאתו לקבורה.

3. **שסעים בין המחנות האזוריים:** טורקיה וקטר ביכו את מות מורסי והאשימו את המשטר המצרי ברציחתו. ערוצי טלוויזיה בטורקיה ואל-ג'זירה הקטרי פתחו גל שידורים פתוח, שכלל קטעי ארכיון שפיארו את פועלו של מורסי בשנת כהונתו. חמאס תמרן בזירות בין הזדהותו הרעיונית עם 'האחים' לתלותו במשטר א-סיסי, וערוציו הסתפקו בשידור פסוקי קוראן ובהזכרת תמיכתו של מורסי בעניין הפלסטיני. מנגד, עיקר חצי הביקורת של דוברי המשטר המצרי הופנו לטורקיה, אשר מארחת את גולי האחים המוסלמים בשטחה ומאפשרת את פעילותם התקשורתית, וכלפי הנשיא רג'יפ טאיפ ארדואן, שקרא לחקירה בינלאומית של מות מורסי. לצדה של מצרים התייצבה ערב הסעודית, שיצאה בקמפיין ברשתות החברתיות נגד האחים המוסלמים, אותם האשימה בהשחרת דמות האסלאם ובערעור היציבות האזורית.

עד כה, נראה כי במבחן התוצאה הצליח משטר א-סיסי להכיל את האירוע הנפיץ של מות מורסי ולשמר יציבות ביטחונית ופוליטית במדינה. הציבור המצרי לא נענה לקריאות של האחים המוסלמים לקיים הלוויות עממיות לכבוד מורסי, אליפות אפריקה בכדורגל נפתחה ב-19 ביוני בקהיר כמתוכנן וכסדרה, ובמקביל דווח על מעצרים וסיכול פעולות טרור שתוכננו ליום השנה למהפכת ה-30 ביוני. הישגי המשטר הם תולדה של מספר סיבות אפשריות: פחד מדיכוי המחאה;

הפרופיל התקשורתי הנמוך בו סוקר האירוע; הפיחות בפופולריות של האחים המוסלמים ושל מורסי עצמו מאז תקופת כהונתם הזכורה ככושלת וכמקטבת; הדה-לגיטימציה של 'האחים', המתויגים כקשורים בטרור, ריגול ובוגדות.

בד בבד, המשטר המצרי עודנו נאבק על ביסוס לגיטימיות ציבורית המושתתת על יכולתו להבטיח לאזרחיו יציבות, הישגים כלכליים, ביטחון אישי וזכויות פרט. השיח הפרו-אסלאמיסטי ברשתות החברתיות - על אף שלא היתרגם במקרה הנדון לפעולות מחאה רחבות בשטח - מהווה תזכורת לכך שהאחים המוסלמים לא התאיידו מהמפה. הם עדיין שואפים לשמש בעתיד חלופה פוליטית, ותומכיהם מייצגים פלח משמעותי בדעת הקהל המצרית (לפי סקר שפרסם מכון וושינגטון בדצמבר 2018, 'האחים' זוכים לאהדה בקרב כשליש מהציבור המצרי). בנוסף, ישנם חלקים בציבור המצרי שמסתייגים משני המחנות הפוליטיים גם יחד - האחים המוסלמים מצד אחד והשלטון הנוכחי מצד אחר.

משמעויות לישראל

הזיכרונות שנותרו לישראל מתקופת שלטון מורסי מעורבים: הסכם השלום שרד, בניגוד לחששות מוקדמים, ומצרים אף הידקה את הפיקוח על גבול רצועת עזה ומילאה תפקיד בתיווך בין ישראל לחמאס במבצע "עמוד ענן". יחד עם זאת, מורסי נמנע מאזכור השם "ישראל" בנאומיו, השמיע ביטויי סולידריות עם חמאס ואפשר ביקורי נציגים מאיראן ומטורקיה ברצועה.

חרף התנהלותם הפרגמטית של האחים המוסלמים, ספק רב אם עוינותם הבסיסית כלפי ישראל הייתה מאפשרת את שימור הסכם השלום בין המדינות לאורך זמן, קל וחומר את קידום שיתופי הפעולה (המשגשים בתקופת א-סיסי) בסוגיות אסטרטגיות של ביטחון ואנרגיה. לא מן הנמנע, שהמשך שלטון מורסי היה מביא להתקרבות מצרים לציר האיראני או להקמת ברית אסלאמיסטית בינה לבין טורקיה. תהום פעורה בין המשטר הנוכחי במצרים לבין 'האחים' גם בנוגע לסכסוך הישראלי-הפלסטיני. בעוד מצרים שיגרה משלחת לסדנה הכלכלית בבחריין, 'האחים' הגדירו את משתתפיה כ"משטרים העוינים את העמים הערביים ובוגדים בעניין הפלסטיני", התחייבו לדבוק ב"אי-ההכרה בישות הציונית" והצהירו כי "עוד יבוא היום שבו קהיר תחגוג את שחרור פלסטין, ופלסטין תחגוג את חזרתה של קהיר למקומה הראוי".

ישראל נהגה נכון כאשר לא פרסמה התייחסות רשמית למותו של מורסי, שברי שהייתה מתפרשת כהתערבות בענייניה הפנימיים של מצרים. בה בעת, מובן כי חיזוק השלום הישראלי-מצרי ובתקווה גם קידום התקרבות בין העמים מותנים בין היתר בהחלשת כוחות אסלאם רדיקליים, בראשם האחים המוסלמים, ובהתחזקותם של כוחות פוליטיים ואזרחיים פרגמטיים וליברליים על חשבונם.